

شرحی بر رساله موسیقی

جامی

نوشته حسینعلی ملاح

-۴-

فصل

در بیان آوازاوات و آن شش است:

«نوروز اصل - سلمک - کردانیا - کواشت^۲ - مایه - شهناز - وارباب
عمل در تلحین به اینها از طرف احد کنند، (یعنی در ناحیه زیر یا ذیل ساز این
آوازا را اجرا می کنند.)»

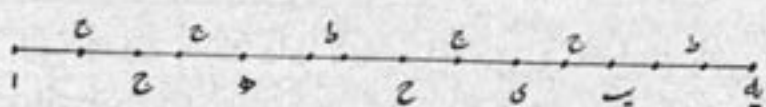
۱ - در اکثر رساله‌ها بصورت گردانیه، و در کتاب ردیف موسیقی ایران (ص ۳۱)
بصورت گردانیه ثبت شده است .

۲ - در اکثر رساله‌ها و همچنین در ردیف موسیقی ایران گوشت نوشته شده
و با اعراب (فتح اول و کسر ثانی) خوانده میشود - نگارنده معتقد است این کلمه
از لفظ پهلوی «گو» با ضم اول و سکون ثانی که فعل امر از گفتن است اشتقاق یافته
و بنا بر این باید گوشت با ضم اول و کسر ثانی ادا گردد شاهد مثال در این مورد بیت
ذیل است .

معجز پیغمبر مکی توئی   برروش و برمنش و برگوشت

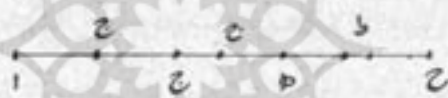
۱- نوروز اصل

دو آن بردو قسم است : صغیر و کبیر - صغیر [را] دو بعد مجنب^۱ است و یک طنینی ، مرکب از چهار نغمه ، برین صورت : ا - ج - ه - ح^۲ .
و کبیر ، نغمات آن هفت است : ا - ج - ه - ح - ی - یب - یه - و ابعاد آن شش : ج - ج - ط - ج - ج - ط - و مخارج آن برین صورت^۳ :

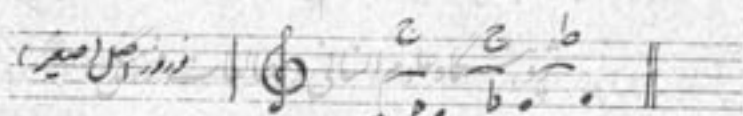

و ارباب عمل استخراج «نوروز» بطریق اول کنند و بر آن سه نغمه دیگر اعنی : ی - یب - یه - برای تزیین تلحین سیر کنند و باز به نغمات اربعه اولی عود کنند - و مخارج آن از دساتین عود ، پیش بعضی برین ترتیب است که :

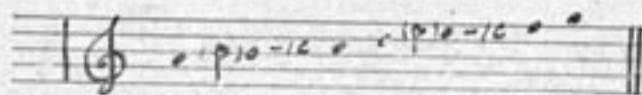
- ۱ - در رساله (ج) نوشته شده که علامت اختصاری مجنب است .
- ۲ - صاحب رساله محل انگشتان را بر روی سیم به این وجه نشان داده است

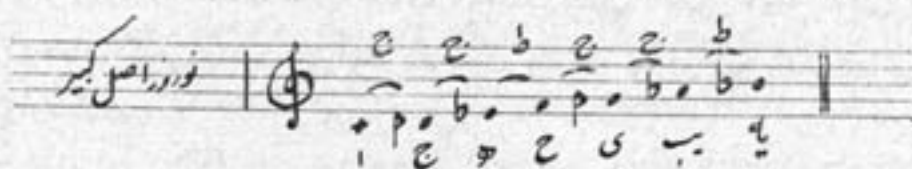
که برسم الخط امروزی موسیقی ایرانی چنین میشود :

در کتاب ردیف موسیقی ایران تحت عنوان نوروز (مطلق) فواصل به این نحو ،
ج - ج - ط - ج - ج - ط ، و گام آن به این نحو ثبت شده است .

۳ - برسم الخط امروزی موسیقی ایرانی چنین میشود :

سبابهٔ زیر «کب»^۱ (می بمل سیم زیر) - مطلق زیر «بیج»^۲ (لا کرن koron) -
 زلزل مثنی «بیج»^۳ (دوبکار) - سبابهٔ مثنی «یه»^۴ (سی بمل) - مطلق مثنی «بیج»^۵
 (دوبکار) - زلزل مثلث «یا»^۶ (سل بکار) - سبابهٔ مثلث «زه»^۷ (می بکار).

پیش بعضی برین ترتیب : یه (سی بمل) مطلق مثنی «یب» (لابمل) فرس
 مثلث - «یا»^۸ (سل بکار) سبابهٔ مثلث - «ح» (فابکار) مطلق مثلث - «ه» (می بمل)

۱ - طبق جدول بدست داده شده سبابهٔ زیر «که» است یعنی (فابکار).

۲ - مطلق زیر «کب» است یعنی (می بمل)

۳ - زلزل مثنی «کک» است یعنی (ر کرن)

۴ - سبابهٔ مثنی «بیج» است یعنی (دوبکار)

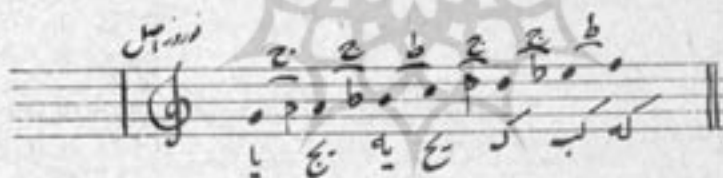
۵ - مطلق مثنی «یه» است یعنی (سی بمل)

۶ - زلزل مثلث «بیج» است یعنی (لا کرن)

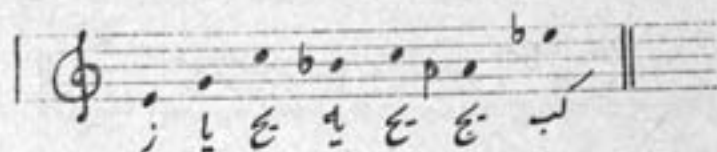
۷ - سبابهٔ مثلث «یا» است یعنی (سل بکار)

بنابراین: می بمل - لا کرن - دوبکار - سی بمل - دوبکار - سل بکار - می بکار

که صاحب رساله بدست داده است درست نیست و قاعده باید بوجه ذیل باشد :

همانطور که ملاحظه میشود این گام کاملاً با مشخصات نوروز اصل کبیر که صاحب رساله بدست داده است مطابقت دارد منتهی در آنجا نوت مبتدا «دو» و در اینجا نوت مبتدا «سل» است. اگر مقید باشیم که مخارج دساتین را چنانکه جامی درسطور اخیر نوشته است معتبر بدانیم برسم الخط امروزی موسیقی ایرانی چنین میشود :

۸ - چنانچه بجای سبابهٔ مثلث ، مجنب مثلث ، یعنی «ی» یا (سل کرن) را بگذاریم همان گامی بدست می آید که تحت عنوان نوروز اصل کبیر صاحب رساله بدست داده است .

بقیه ذیل صفحه ۶۵

فرس بم - «ج» (رکرن) مجنب بم - «الف» (دو) مطلق بم.

۴- سلمک

«یازده نغمه درو موجود است ، و در تقدیم و تأخیر چنین : د - و - ط -

یا ۲ - ی - ح - و - یج ۳ - ا .

در ترجمه روسی بوجه زیر ثبت شده است : « یا (سبابه مثلث) - یج - (زلزله مثلث) - یه (مطلق مثنی) یج (سبابه مثنی) ک (زلزله مثنی) - کب (مطلق زیر) - که (سبابه زیر) و نزد بعضی برین ترتیب : الف (مطلق بم) - ج (مجنب بم) - ه (فرس بم) - ح (مطلق مثلث) - ی (مجنب مثلث) - یب (فرس مثلث) - یه (مطلق مثنی) - که اگر بر رسم الخط موسیقی ایرانی بخواهیم بنویسیم تقدیر اول شبیه گامی میشود که تحت عنوان نوروز اصل نشان دادیم و تقدیر دوم شبیه گامی میشود که تحت عنوان نوروز اصل کبیر رسم کرده ایم

اکنون چنانچه بخواهیم چگونگی انگشت گذاری این نغمات را روی دسته عود (چنانکه رسم این رساله است) ترسیم کنیم چنین میشود :

۱ - در رساله بصورت (ج) نوشته شده است

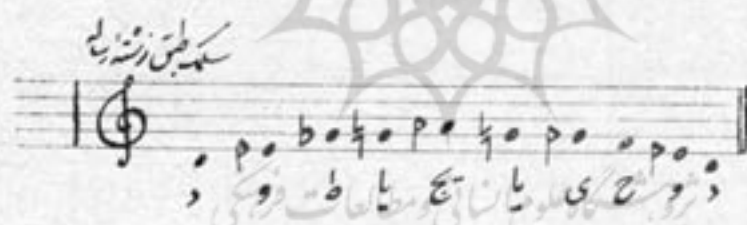
۲ - در رساله بی نقطه نوشته شده است

۳ - چون در رساله بی نقطه ثبت شده هویدا نیست که «یج» است یا «یح»

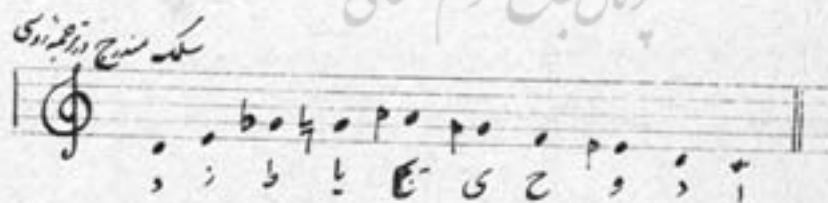

واستخراج آن از دساتین عود میان اصحاب عمل برین ترتیب است : د^۱
(سبابه بم) - و (بنصر بم)^۲ - ط (زاید مثلث) - یا^۳ (سبابه مثلث) - بیج^۴ (زلزل
مثلث) - یا^۵ (سبابه مثلث) - ی^۶ (مجنب مثلث) - ح^۷ (مطلق مثلث) - و
(زلزل بم) - د (سبابه بم)^۸ - ا (مطلق بم)^۹.

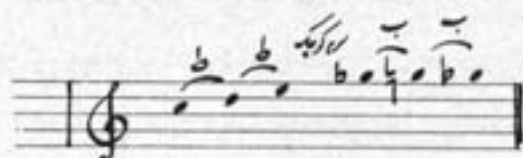
- ۱ - در رساله بصورت (ح) نوشته شده ولی از آنجا که تأکید کرده است
سبابه بم است بی شک «دال» باید باشد .
- ۲ - طبق جدول بدست داده شده بنصر بم «ز» است یعنی می بکار-در ترجمه
روسی هم «ز» نوشته شده است
- ۳ - در رساله بی نقطه نوشته شده است
- ۴ - در رساله بی نقطه نوشته شده است ولی از آنجا که تأکید کرده است
زلزل مثلث بی شک «بیج» باید باشد
- ۵ - در رساله بی نقطه است و در ترجمه روسی «ی» مجنب مثلث» ثبت شده است
- ۶ - در ترجمه روسی «ح - مطلق مثلث» نوشته شده است .
- ۷ - در ترجمه روسی محذوف است
- ۸ - در ترجمه روسی بعد از «د» «الف- مطلق بم» مضاف است
- ۹ - چنانچه بخواهیم بر بنیاد نغماتی که صاحب رساله بدست داده است
برسم الخط امروزی موسیقی ایرانی بنویسیم چنین میشود :

و بر بنیاد آنچه که در ترجمه روسی مضبوط است چنین میشود :

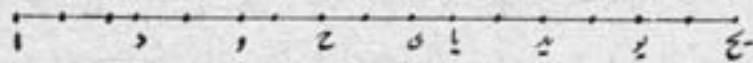
در کتاب ردیف موسیقی ایران (ص ۳۱) نوشته شده : «سلمک مرکب از فواصل
بی دریی ؛ ط - ط - ج - ج - ج» و گام آن بنحو ذیل ترسیم شده است :

چنانکه ملاحظه میشود این صداها با فواصل بدست داده شده مطابقت ندارند.

۳- کردانیا^۱

«نغمات آن هشت^۲ است و ابعاد آن هفت ، برین ترتیب^۳ :

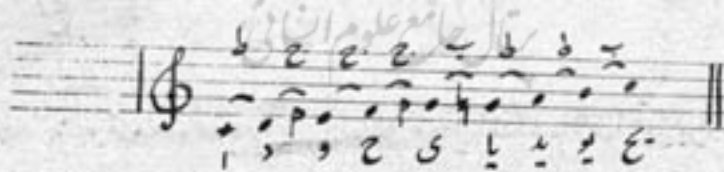
نیز اعتبار کنند و بر آن تقدیر نغمات وی نه باشد و ابعاد آن هشت و آنرا کردانیا^۱ زاید خوانند و در استخراج نغمات آن از دساتین عود ، صاحب ادوار کردانیا^۱ زاید را اعتبار کرده است برین صورت :

که - (سبا به زیر) - کج (زاید زیر) - کا «بنصر مثنی» - یح (سبا به مثنی) - یز (مجنّب مثنی) - یه (مطلق مثنی) یح (زلزل مثلث) - یا (سبا به مثلث) ح - (مطلق مثلث) .

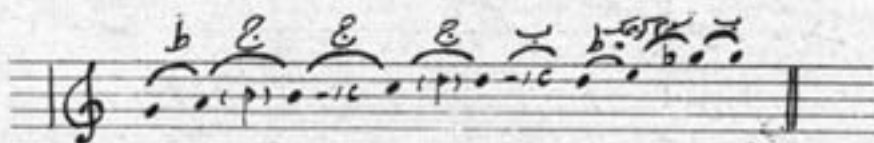
۱ - این آوازه بصورت‌های کردانیه و گردانیه (هر دو بضم اول^۲ و در میان اعراب و بعضی ایرانیان بفتح اول) نیز ثبت شده است و هم‌کنون در دستگاه نوا نواخته میشود (رجوع شود به صفحه ۵۲ کتاب ردیف موسیقی ایران که نمونه‌ای از این گوشه، بر رسم الخط امروزی موسیقی ایرانی بدست داده شده است) در حال حاضر اعراب سیم چهارم عود را که زیر نام دارد گردان مینامند .

۲ - تعداد نغمات یا نوتها در نمونه‌ای که صاحب رساله بدست داده است ۹ نغمه است نه هشت نغمه .

۳ - بر رسم الخط امروزی موسیقی ایرانی این ترتیب چنین نوشته میشود :

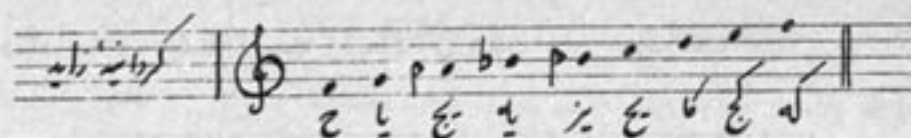
در کتاب ردیف موسیقی ایران ابعاد گردانیه، ط - ج - ج - ج - ب - ط - ج - ج - ثبت شده و بر رسم الخط موسیقی چنین رسم شده است

که با اندک توجه میتوان عدم تطابق نوتها یا نغمه‌ها را با فواصل یا ابعاد مشاهده کرد.

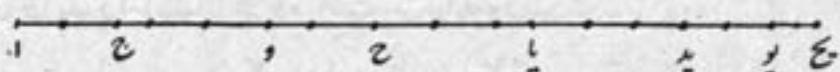

برسم الخط امروزی موسیقی ایرانی کردانیهٔ زاید چنین نوشته میشود:

۴- گواشت^۱

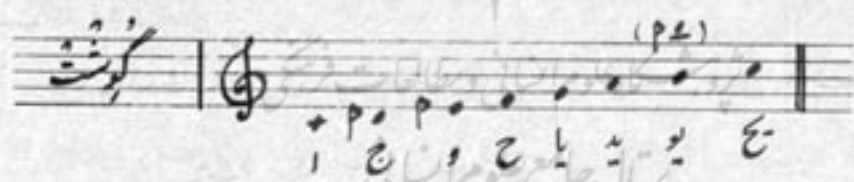
دفعات آن نه است و ابعاد آن هشت ، برین صورت^۲:

و استخراج آن از دساتین ، برین ترتیب است : که (فابکار) سبابه زیر -

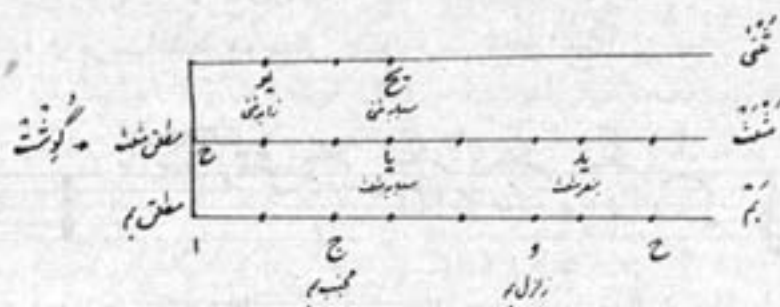
۱ - همانطور که پیش از این نوشتیم این کلمه در روزگار ما بصورت «گوشت» (بفتح اول و کسر ثانی و سکون ثالث و رابع) استعمال میشود و شاید درست آن گوشت بضم اول باشد . در حال حاضر گوشه‌ای بهمین نام در دستگاه نوا نواخته میشود که محض اطلاع از چگونگی نغمات آن میتوان به کتاب ردیف موسیقی ایران صفحه ۵۳ رجوع کرد .

۲ - در متن رساله نغمات با فواصلی که نموده شده است قرار نگرفته اند - برسم الخط موسیقی ایرانی چنین نوشته میشود :

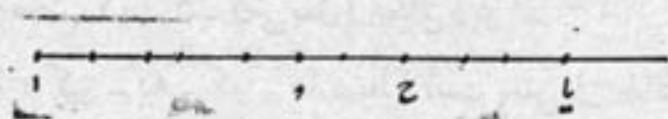
چنانچه بشیوهٔ معمول در این رساله محل انگشتان را بر پردهٔ عود ترسیم کنیم

چنین میشود :

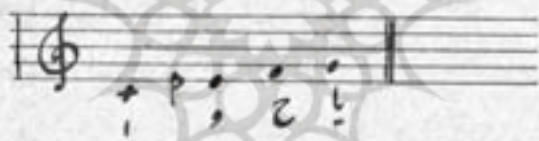
کب (می بمل) مطلق زیر - یح^۱ (دوبکار) سبابه^۲ مثنی - یا^۳ (سل بکار) سبابه^۴ مثلث .

و اما آنچه ارباب عمل در آن تصانیف کرده اند در این زمان مستعمل است نغماتش اینست ، و طریق استخراج آن از دساتین عود برین ترتیب است^۳ :

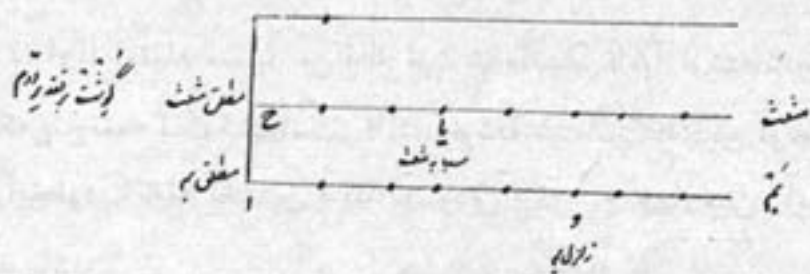
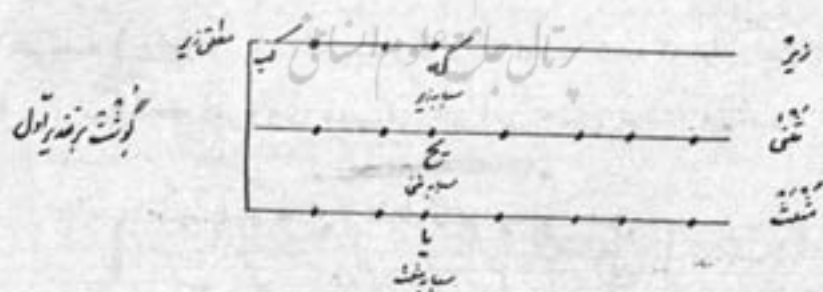

یا (سل بکار) سبابه^۴ مثلث - ح (فابکار) مطلق مثلث - و (می کرن) زلزل بم - ا (دوبکار) مطلق بم^۴ .

- ۱ - در رساله بی نقطه است .
- ۲ - در رساله «نا» ثبت شده است .
- ۳ - در رساله در ترسیم محل انگشتان، رعایت دور و نزدیکی نغمات نشده است .
- ۴ - برسم الخط موسیقی ایرانی چنین نوشته میشود :

اکنون اگر بخواهیم بشیوه ای که در این رساله معمول است محل انگشتان را بر پرده عود ترسیم کنیم چنین میشود *بشرطی و مطالعات فریبگی*

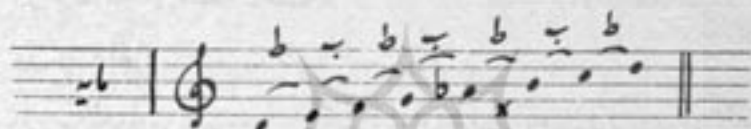

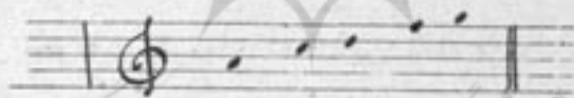
۶- شهناز^۱

«شش نغمه است و پنج بعد ، ابعاد وی : ج - ط - ب - ج-ج^۲ - و نغمات وی چنانکه صاحب ادوار تعیین کرده است این است : کب (می بمل) مطلق زیر- کد (فا کرن) مجنب زیر- کز (سل کرن) زلزل زیر- کو (سل بمل) فرس زیر- کد (فا کرن) مجنب زیر- کب (می بمل) مطلق زیر^۳ - سه نغمه : کر - که - کر - ها - بط^۴ است یعنی از جانب ثقل به حدت

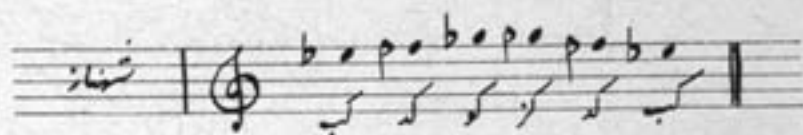
۱ - شماره پنجم که مایه است در رساله محذوف است - این آوازه بنا بر نوشته صفی الدین عبداله و من ارموی از فواصل ط - ب - ط - ب - ط - ب - ط تشکیل میشود

در کتاب ردیف موسیقی ایران (ص ۳۱) نوشته شده «پنجمی مایه که خالی از فواصل مجنب است» و ابعاد آن را ط . ب + ط . ب . ط . ب + ط = و برسم الخط موسیقی بنحو ذیل نوشته است .

۲ - کلیه (ج)ها در رساله بصورت دال نوشته شده که نادرست است .
 ۳ - برسم الخط امروزی موسیقی ایرانی چنین نوشته میشود :

۴ - اولاً : تمام نغمات بی نقطه ثبت شده اند - ثانیاً نوشته شده : «سه نغمه» در صورتیکه پنج نغمه ثبت گشته است - ثالثاً، نوشته شده است که این نوتها از بزم به زیر میروند در این صورت نغمه نخستین «کد» و سومین «کز» و چهارمین زاید و پنجمین «کط» باید باشد .

می‌روند - سه نغمه : کر- که - کب^۱ - صاعده ، یعنی از حدت به ثقل می‌روند.

فصل^۲

در بیان شعبات و آن بیست و چهار است:

دو گاه^۲

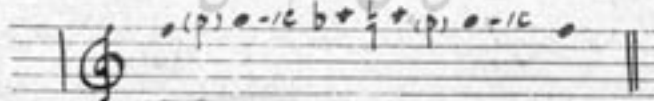
و آن دو نغمه است که بعد طنینی مستغرق آنست و اهل^۴ عمل چون به آن تلحین کنند ، ابتداء از طرف اثقل کنند و استخراج آن از دساتین عود چنین است:

و ارباب عمل استخراج دو گاه از مثلث کنند برین صورت:

- ۱ - کلیه نغمات در رساله به نقطه ثبت شده اند و قاعده (به اعتبار اینکه نوشته است از زیر بطرف بم می‌روند) باید : کر- که- کب باشند .
در کتاب ردیف موسیقی ایران ابعاد شهناز به این صورت چاپ شده : ج-ط .
ب - ج-ج و برسم الخط موسیقی بوجه ذیل نوشته شده است:

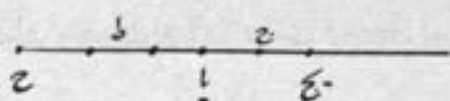
- همانطور که ملاحظه میشود فواصل با نغمات مطابقت ندارند .
- ۲ - صفحه A ۴۴۳ - سطر بیستم رساله .
- ۳ - در قدیم دو گاه یکی از شعبات مقام حسینی محسوب میشده است .
- ۴ - در رساله اصل ثبت شده که نادرست است .
- ۵ - در ردیف موسیقی ایران که هم اکنون متداول است گوشه‌ای بهمین نام درمایه بیات ترک نواخته میشود .

***

سه گاه

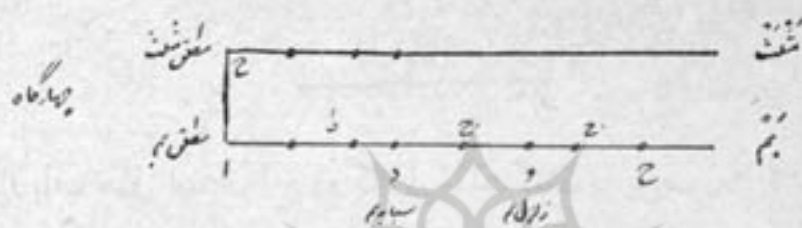
«و آن سه نغمه است و دو بعد «ط» و «ج» ، و مخارج آن برین صورت ۱ :

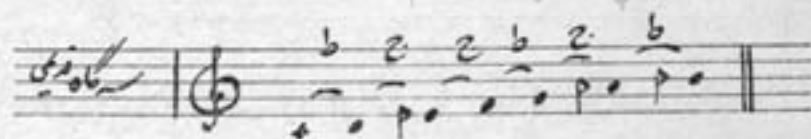
***

چهار گاه

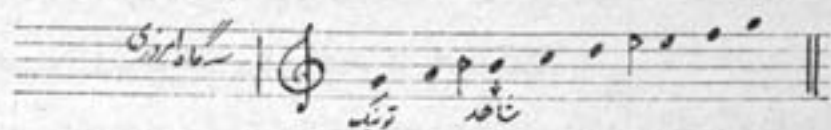
«و آن چهار نغمه بود و سه بعد ، برین صورت ۱ :

- ۱ - در رساله «و» و در ترجمه روسی «د» نوشته شده که هر دو نادرست است.
- ۲ - در ردیف کنونی موسیقی ایرانی سه گاه یکی از هفت دستگاه موسیقی است که اهمیت بسیاری دارد - این مقام تقریباً در تمام ممالک اسلامی نواخته میشود - از خصایص آن سوم کوچک طبیعی با سوم نیم بزرگ است که در آغاز گوشه‌ها شنیده میشود - بنابراین آنچه که در کتاب ردیف موسیقی ایران (ص ۴۹) نوشته شده ؛ «فواصل پی در پی و درجات آن از مایه دو به این ترتیب است ؛ ط - ج - ح - ط - ج - ط» و برسم الخط امروزی موسیقی ایرانی چنین نوشته میشود ؛

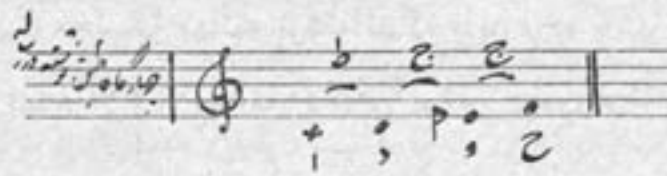
مقام سه گاهی که هم اکنون متداول است از درجات ذیل ترکیب میگردد ؛

سه گاه در قدیم یکی از شعبات حجاز محسوب میشده است .

توضیح :

اولاً: جدولی که صاحب رساله بدست داده است لایقراء است - بنا براین با مراجعه به جدولی که مترجمان روسی ترسیم کرده اند مخارج دساتین عود استخراج گردید - نکته‌ای که ضروری است تذکار شود اینستکه مترجمان روسی علامت اختصاری مجنبراً که «ج» است دال نوشته‌اند که نادرست است.
ثانیاً: برسم الخط امروزی موسیقی ایرانی چنین نوشته میشود:

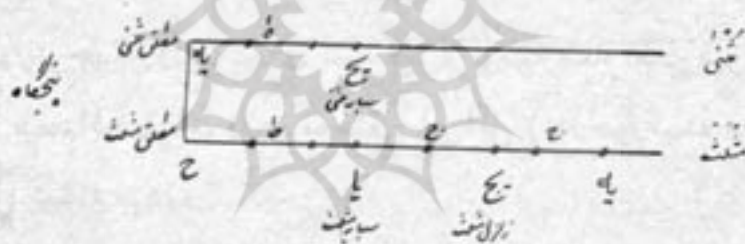

***

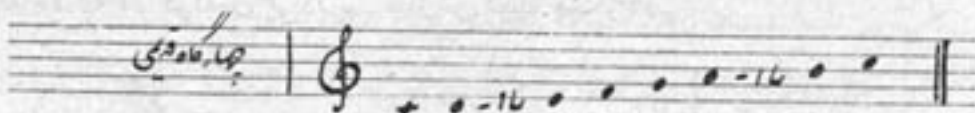
پنجگاه

دوآن بردوگونه است - اول پنجگاه اصل ، و آن پنج نغمه است و چهار

بعد برین صورت:

۱ - آواز چهارگاه یکی از قدیمی ترین آوازهای ایرانی است - در جدول الحان جزو شعبات مقام ازنگوله بشمار آمده ولی در حال حاضر دستگاه مستقلی محسوب میگردد - در کتاب ردیف موسیقی ایران (ص ۵۰-۵۱) درجات آن بنحو ذیل ثبت شده است .

مقام چهارگاهی که هم‌اکنون متداول است از درجات ذیل ترکیب میگردد:

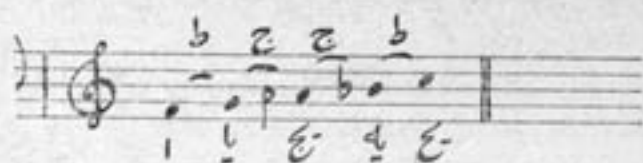

توضیح :

اولاً : جدولی که صاحب رساله بدست داده لایقراء است - بنا براین با مراجعه به جدولی که مترجمان روسی ترسیم کرده اند مخارج دساتین عود استخراج گردید .

ثانیاً : مترجمان روسی بجای علامت «یا» یعنی (سل بکار) علامت «سا» نهاده اند که بی معناست - همچنین «یج» را «بج» و «یه» را بی نقطه نوشته اند و علامت اختصاری مجنبراً «دال» نوشته اند که باید «ج» باشد .

ثالثاً : برسم الخط امروزی موسیقی ایرانی چنین نوشته میشود :

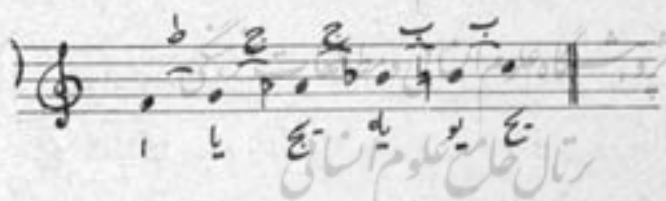
وثنانی پنجگانه زاید ، و آن چنان بود که نغمه «یر» بر آن بیفزایند .

توضیح :

اولاً در ترجمه روسی بجای نغمه «یر» نوشته شده است «یو» .

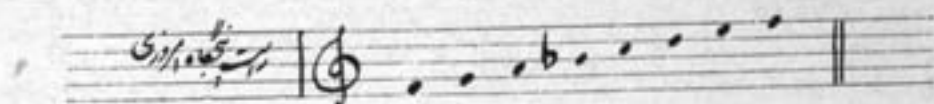
ثانیاً برسم الخط امروزی موسیقی ایرانی (در صورتیکه «یو» را معتبر

بدانیم) چنین نوشته میشود :

ثالثاً : در دستگاههای امروزی موسیقی ایرانی مقامی است بنام «راست

پنجگانه» که از فواصل پی در پی ذیل ترکیب میگردد .

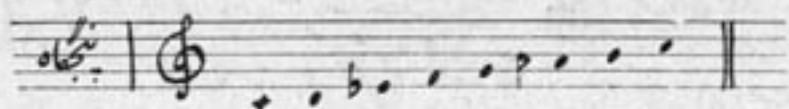

در این دستگاه دو گوشه موجود است بنامهای «پنجگانه و سپهر» که حالت

درآمد «نوا» را دارند و مثل اینستکه به نوای پنجم فوقانی یعنی (نوای دو) تبدیل

شده اند - درین موقع عشاق که در نوا هم نواخته می شود پس از پنجگانه و سپهر

می آید و راست پنجگانه تبدیل به نوا میگردد. با در نظر گرفتن مطالب فوق درجات پی در پی پنجگانه (بر بنیاد آنچه که امروز متداول است) چنین است :

در قدیم پنجگانه یکی از شعبات مقام راست محسوب میشده است .

***

عشیرا^۱

و بعضی گفته اند که آن ده نغمه است و بدین^۲ سبب آنرا عشیرا گفته اند -

برین صورت:^۳

عشیرا " "

سُغْرَ شَمْسِ	سُغْرَ شَمْسِ	سُغْرَ شَمْسِ	سُغْرَ شَمْسِ
سُغْرَ شَمْسِ	سُغْرَ شَمْسِ	سُغْرَ شَمْسِ	سُغْرَ شَمْسِ
سُغْرَ شَمْسِ	سُغْرَ شَمْسِ	سُغْرَ شَمْسِ	سُغْرَ شَمْسِ

سُغْرَ شَمْسِ

۱ - عشیر بر وزن اسیر به زبان عربی ده يك معنا میدهد ولی این لفظ بعنوان لحنی از الحان موسیقی در تمام رساله ها و ردیف های موسیقی بصورت عشیران ثبت شده است و این نخستین موسیقی شناس است که کلمه عشیران را بصورت عشیرا ثبت کرده و وجه اشتقاق آن را از ده نغمه ای که سازنده این شعبه است مستخرج دانسته است. در کتاب بحور الالحان نیز بصورت عشیران ثبت شده و یکی از دو شعبه مقام بوسلیک بشمار آمده است .

۲ - در رساله بعد از «بدین» لفظ صورت مضاف است که زاید است .

۳ - در رساله حروفی ثبت شده است که مطلقاً خوانده نمیشود کما اینکه مترجمان روسی از نقل آن خودداری کرده اند همچنین جدولی ترسیم گشته که لایقراء است نگارنده بر بنیاد آنچه که مترجمان روسی نقل کرده اند جدول مربوط به این شعبه را ترسیم کرده است . لازم است توضیح داده شود که فاصله (یو) تا (یح) یعنی (سی تادو) نیم پرده یا به اصطلاح قدما (بعد بقیه است) که علامت اختصاری آن (ب) میباشد در ترجمه روسی (د) که بزعم مترجمان، معرف مجنب است نهاده شده است در صورتیکه باید (ب) نهاده میشد .

نقش

نوروز عرب

سخت

ساز کبک مبش

س ب ج ط ز ر ی م ن

نیزش زرش مبش

که برسم الخط امروزی موسیقی ایرانی چنین نوشته میشود:

نوروز عرب

س ب ج ط ز ر ی م ن

دواز طرف اقل (یعنی در ناحیه بم) دیگر نغمات بر آن بیفزایند برای تزیین الحان، اما محط همه بر نغمه (ح) کنند، یعنی صداها باید بر نوت (فا) فرود آید.

***

در شرح ادوار صفی الدین عبدالمومن ارموی فواصل بی درپی نوروز عرب بوجه ذیل ثبت شده است - ج - ج - ط - ج - ج - ط - و بخط موسیقی امروزی چنین نوشته شده است.

نوروز عرب

ط ج ج ط ج ج ط

همانطور که ملاحظه میشود هفت فاصله باید باشد نه هشت فاصله و چگونگی آن بر بنیاد گامی که بدست داده شده عبارتست از: ج - ط - ج - ط - ج - ط - ج - ط - ثالثاً: در قدیم نوروز عرب یکی از شعبات مقام رهاوی یا رهاوی محسوب میشده است در ردیف موسیقی ایرانی که امروزه متداول است نوروز عرب در دستگاه راست پنجگاه بعد از گوشه لیلی و مجنون و قبل از نوروز صبا اجرا میشود. حالت این گوشه و گوشه هائی بنامهای نوروز صبا و نوروز خارا بی شباهت به حالت «راک» نیست - و در حقیقت باید گفت نوروز عرب همایونی است که تونیکش نمایان راست پنجگاه است بنا بر این به اینصورت نوشته میشود:

نوروز عرب

ط ج ج ط ج ج ط

ماهور

«بعضی گفته‌اند آن هشت نغمه است و مخارج آن از دساتین برین صورت»

که برسم الخط امروزی موسیقی ایرانی چنین نوشته میشود:

و بعضی گفته‌اند پنج نغمه است.

۱ - در رساله صورت اخیر که متضمن پنج نغمه است بدست داده نشده ولی در ترجمه روسی (ص ۴۲) مخارج آن از دساتینهای عود بنحو ذیل ثبت شده است:

که برسم الخط امروزی موسیقی ایرانی چنین میشود:

همچنانکه ملاحظه میشود صداهای سازنده شعبهٔ ماهور مندرج در رساله که امروزه بعنوان یک دستگاہ مستقل در ردیف موسیقی ایرانی متداول است کاملاً همانند صداهای پی‌درپی است که سازنده این دستگاہ در حال حاضر میباشد. ذکر این نکته ضرورت دارد که ماهور در قدیم یکی از شعب مقام‌نوا محسوب میشده و چنانکه فرصت الدوله در کتاب بحورالالغان از قول ابراهیم واسحق موصلی نقل کرده است از شش نغمه تشکیل میشده است نه هشت یا پنج نغمه.

***

نوروز خارا^۱

«وآن شش نغمه است ، و صورتش اینست ، برین ترتیب : ح - ی - یب - یه - یز - یط^۲ .

و مخارجش از دساتین برین صورت :^۳

که برسم الخط امروزی موسیقی ایرانی چنین نوشته میشود:

***

نوروز بیاتی

«و آن پنج نغمه است - نغمه اولی «بح» (یعنی دو بکار) - ثانیه «یه» -

۱ - نوروز خارا در ردیف کنونی موسیقی ایرانی یکی از گوشه‌های است که در دستگاه همایون و دستگاه راست پنجگاه بعد از نوروز صبا و قبل از گوشه نفیر نواخته میشود (رجوع کنید به کتاب ردیف موسیقی ایران از انتشارات وزارت فرهنگ و هنر) لازم است تذکار شود که نوروز خارا در قدیم یکی از شعبه‌های مقام نوا محسوب میشده است .

۲ - اولاً ، این اصوات در رساله از چپ بر راست نوشته شده است .

ثانیاً ، هیچیک از حروف نقطه ندارد .

۳ - جدولی را که صاحب رساله بدست داده است هم لایق‌رأ است و هم واجد

نادرستیها نیست - نگارنده با مراجعه به جدولی که مترجمان روسی ترسیم کرده‌اند

جدول فوق را ترسیم کرده است .

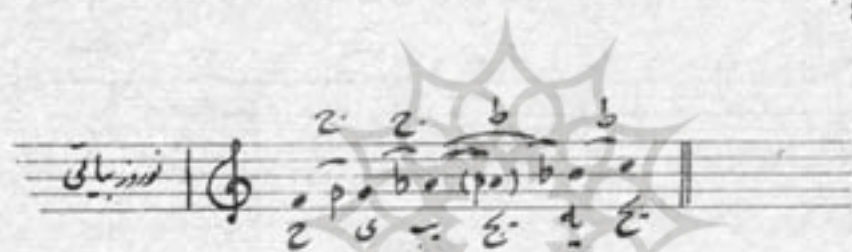

(یعنی سی بمل، ثالثه نغمه‌ای که از میان «بیج» و «دیب» مسموع شود) (یعنی از میان لاکرن و لا بمل شنیده شود) - و رابعه نغمه «ی» (یعنی سل کرن) و خامسه نغمه «ح» (یعنی فا بکار) .

و از طرفین اضافه نمودن نغمات به آن کنند از برای تزیین الحان اما محط بر نغمه «ح» کنند .

توضیح :

صاحب رساله مخارج دساتین و ابعاد را چنانکه در سایر شعبات معمول داشته است در مورد این شعبه بدست نداده است - و نام نوتها را نیز بی نقطه ثبت کرده است - چنانچه بخواهیم بشیوه‌ای که در شرح این رساله اختیار کرده‌ایم گام نوزده بیاتی را بر رسم الخط امروزی موسیقی ایرانی بنویسیم چنین نوشته میشود :

نکته دیگر اینکه : درسی و هشت شعبه و آوازه‌ای که در کتاب ردیف موسیقی ایرانی ثبت شده است چنین شعبه یا آوازه‌ای موجود نیست - در ردیف موسیقی ایرانی هم گوشه‌ای به این نام وجود ندارد - چنانچه «لا کرن» را در گام فوق معتبر بدانیم تسلسل این اصوات نوای بختیاری را متبادر به ذهن میکند - بنا بر این می‌توان گفت که نوزده بیاتی روزگاران گذشته، امروز تحت این عنوان در روزگار ما متداول است و در دستگاه همایون نواخته میشود :

***

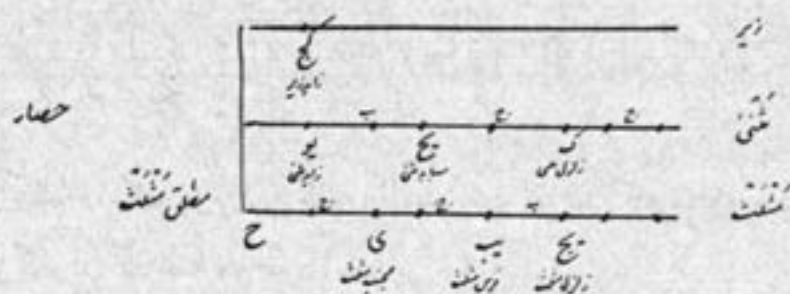
۱ - در میان تقسیمات دوازده گانه و بیست و چهار گانه مقامها و شعبه‌های موسیقی قدیم ایران که به ابراهیم و اسحق موصلی نسبت میدهند لحنی بنام نوزده بیاتی ثبت نشده ولی تردیدی نیست که این شعبه همان است که به آن در قدیم بیاتی میگفته‌اند و از شعبه‌های مقام کوچک محسوب میشده است.

حصار^۱

«وآن هشت نغمه است برین مثال : کج - ک - یح - یو - یج - یب -

ی - ح .

ومخارج آن از دساتین برین صورت :

توضیح :

اولاً : در رساله تمام نغمات بی نقطه ثبت شده است.

ثانیاً : بعد از «وح» حرف «ه» مضاف است که بی معناست .

ثالثاً : جدولی که از مخارج بدست داده است در هم ولایقراء است .

نگارنده با مراجعه به ترجمه روسی نغمات و مخارج آنها را از دساتین عود

استخراج کرده است.

رابعاً : نکته‌ای که ضروری است گفته شود اینستکه : در کتاب ردیف

موسیقی ایران نامی از این شعبه برده نشده است - ولی آنچه مسلم است در حال

حاضر این شعبه بصورت گوشه‌ای در دستگاه سه گاه بعد از زابل و بعد از نغمه -

و همچنین در دستگاه چهار گاه بعد از زابل و نغمه و شهر آشوب نواخته میشود.

خامساً : چگونگی این گوشه از نظر تئوری موسیقی ایرانی به این وجه

است که : حصار در واقع تغییر مایه چهار گاه است بچهار گاه پنجم فوقانی یعنی

اگر در چهار گاه «دو» باشیم بهنگام نواختن حصار به چهار گاه «سل» خواهیم

رفت که درجاتش از این قرار است : سل - لا کرن - سی - دو - ر - می کرن -

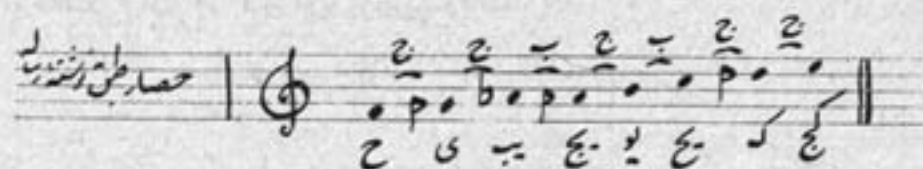
فادیز - سل .

۱ - در قدیم مقام حجاز از دو شعبه تشکیل میشده است یکی حصار که دارای

هشت نغمه بوده و یکی دیگر سه گاه که از سه نغمه تشکیل میشده است .

البته باید در نظر داشت که به هنگام نواختن حصار، تمام درجات فوق اجرا نمی‌شود و بیشتر روی درجات اول و دوم و هفتم و ششم توقف می‌شود .
 سادساً: اگر بخواهیم نغماتی را که صاحب رساله بدست داده است برسم الخط امروزی موسیقی ایرانی بنویسیم چنین نوشته می‌شود:

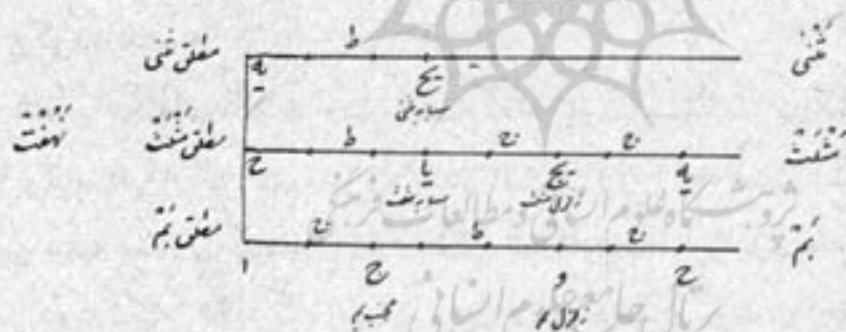

باملاحظه دانگ دوم این گام ، به شباهت تقریبی که میان حصارمتداول امروز و روزگاران گذشته موجود است پی خواهیم برد.

***

نہفت

و آن دایره شصت و چهارم است ، هشت نغمه برین ترتیب : ا - ج - و - ح - یا - یج - یه - یح .
 و مخارج آن از دساتین برین صورتست :

توضیح .

اولاً : جدولی را که صاحب رساله بدست داده است در هم ولایقراء است و نکارنده با مراجعه به جدولی که مترجمان روسی بدست داده اند مخارج نغمات را

۱ - در رساله برین صورت نوشته شده است :

ح . . . ه . . . ا . . . ج . . . و . . . ح . . . ا . . .

یعنی حروف بی نقطه است و نقطه‌ها که علامت چگونگی فواصل است روی

نغمه‌ها نهاده شده است .

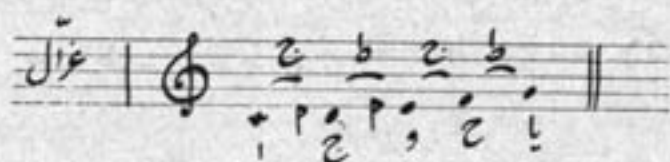

توضیح :

اولا : عزال یکی از گوشه‌هایی است که امروزه در دستگاه همایون نواخته میشود این گوشه در حقیقت حکم گدار یا پاساژی را دارد که از آن طریق می‌توان مقام همایون را به مقام شور تبدیل کرد.^۱

ثانیاً : برسم الخط امروزی موسیقی ایرانی چنین نوشته میشود:

***

اوج^۲

دو آن دایره هفتاد و دوم است - و نغمات آن هشت - برین ترتیب :

۱ - ج - و - ح - یا - یج - یو - یج^۳.

۱ - در مقدمه کتاب ردیف موسیقی ایران (صفحه ۳۵ و ۴۸) و صفحه (۵) نام این شعبه یا گوشه عزال ثبت شده است و بر بنیاد تسلسل گوشه‌هایی که در دستگاه همایون نواخته میشود عزال را بعد از گوشه بحر نور و قبل از گوشه دناسری قرار داده است - ضمناً گوشه سی و هشتم از دستگاه شور عزال ثبت شده است - برای آشنائی بچگونگی حالت این گوشه رجوع کنید به کتاب آوازشناسی تألیف استاد علی‌نقی وزیری صفحات ۳۴ و ۱۰۵ - محض اطلاع تذکار میشود که عزال در قدیم یکی از شعبات مقام زنگوله محسوب میشده است .

۲ - در کتاب ردیف موسیقی ایران نامی از این شعبه یا گوشه برده نشده است - در دستگاه‌های موسیقی ایرانی بصورت اوج (که مخالف پستی و حضیض است) ثبت شده است - در دستگاه شور گوشه ایست بنام «اوج و حضیض» که برای اطلاع از چگونگی آن میتوان به کتاب آوازشناسی استاد وزیری صفحه ۵۶ مراجعه کرد. لازم است تذکار شود که اوج در قدیم از شعبات عشاق محسوب میشده است

۳ - در رساله تمام نغمات بی نقطه ثبت شده و ترتیب قرار گرفتن آنها نیز از «یج» به «الف» است .

ومخارج آن [از] دساتین برین صورت :

اوج

توضیح :

اولا : برسم الخط امروزی موسیقی ایرانی چنین میشود .

ثانیاً : طبق ابعادی که بدست داده شده است فواصل عبارتند از ج - ط - ج - ط - ج - ج - ب در صورتیکه در رساله و در ترجمه روسی دو فاصله آخری یعنی (ج-ب) (ط-ج) ثبت شده است . (دنباله دارد)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 رتال جامع علوم انسانی